Санкофа. Традиція народу акан

У минулій статті ми говорили про поняття **Убунту** — «Я є, тому що ми є», яке прийшло до нас із Південної Африки. А тепер пропоную вам продовжити нашу подорож африканським континентом і вирушити до Гани, де ми знайдемо не менш цікаве й корисне знання про **Санкофа** — міфічного птаха, котрий відає минуле.

І хоча Убунту й Санкофа належать до різних культурних традицій, обидва поняття допомагають глибше зрозуміти людське життя. Убунту нагадує нам про зв'язок між людьми. А Санкофа — про зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім.

Птах, який дивиться назад

У культурі народу акан, що проживає переважно на території сучасної Гани та Кот-д'Івуару, існує незвичайний символ — **птах Санкофа**. Його тіло спрямоване вперед, а голова повернута назад. У дзьобі він тримає яйце.

Це символічний, міфічний птах. Його образ належить до **традиційної системи знаків *адінкра***, через які народ акан передає прислів'я, моральні принципи, філософські уявлення та життєву мудрість. Яйце у дзьобі птаха символізує те цінне, що необхідно зберегти й передати майбутнім поколінням: знання, досвід, пам'ять.

Саме через його образ народ акан передає одну зі своїх найважливіших філософських ідей: **щоб рухатися вперед, іноді необхідно повернутися й забрати те, що було забуте.**

Саме слово «Санкофа» походить із мови тві й складається з частин, які передають значення **повернення, руху та взяття чогось із собою**. З цією ідеєю пов'язане традиційне прислів'я народу акан:

> *Se wo were fi na wosankofa a yenkyi. «Не соромно повернутися за тим, що ти забув».*

Це надзвичайно цікава філософська думка. Адже ми звикли вважати, що рух уперед завжди означає залишати минуле позаду. Натомість Санкофа вчить: іноді для того, щоб продовжити шлях, необхідно повернутися. Не для того, щоб залишитися у минулому, а щоб забрати з нього те, без чого неможливо повноцінно рухатися далі.

Іноді це знання. Іноді — забута традиція. Іноді — пам'ять про людину, місце чи подію. А іноді — частина нас самих.

Мудрість, яку носили із собою

Знаки адінкра — це не просто декоративний орнамент. Кожен із них може передавати певну думку, прислів'я або моральний принцип. Їх використовують у текстилі, різьбленні, прикрасах, предметах побуту та церемоніальному мистецтві.

Цікаво, що зображення птаха Санкофа зустрічаються навіть серед старовинних бронзових гирок народу акан, які використовували для зважування золотого піску. **Тобто філософія існувала не лише в усних повчаннях — вона буквально супроводжувала людей у повсякденному житті.**

Санкофа має й інше традиційне зображення — абстрактний знак, схожий на стилізоване серце з двома завитками. Обидва образи нагадують про одну думку: **минуле не обов'язково є тягарем. Воно може бути джерелом знань для майбутнього.**

І саме в Гані ця філософія набула нового змісту, пов'язаного з однією з найтрагічніших

сторінок історії людства.

Двері неповернення

На узбережжі сучасної Гани стоять старовинні фортеці Кейп-Кост та Ельміна. Це місця, які неможливо оминути, розповідаючи про історію трансатлантичної работоргівлі.

Фортецю Ельміна збудували португальці ще 1482 року. Спочатку вона була важливим центром торгівлі золотом, однак згодом стала одним із пунктів торгівлі поневоленими людьми. Упродовж століть європейські торговельні компанії використовували фортеці західноафриканського узбережжя для утримання та відправлення невільників через Атлантичний океан. Людей захоплювали, купували, продавали, розлучали з родинами й насильно відправляли на інший континент.

Один із найвідоміших символів цих місць — «**Двері неповернення**» (Door of No Return). Для тисяч людей, які проходили через такі виходи до кораблів, це була остання зустріч із берегом Африки. Вони залишали позаду рідні домівки, близьких, свою землю, і багато хто більше ніколи не побачив батьківщини.

Сьогодні ці фортеці є історичними пам'ятками, а їхнє значення для світової історії визнане ЮНЕСКО. Але історія на цьому не закінчується.

Сучасна Гана: країна, що будує майбутнє

Варто розуміти, що сучасна Гана разюче відрізняється від тих часів, коли її береги покидали невільницькі кораблі. Сьогодні це не просто місце історичної пам'яті, а одна з найрозвиненіших і найстабільніших країн африканського континенту.

Завдяки стрімкому економічному зростанню та статусу великого постачальника нафти на світовий ринок, держава має міцний фінансовий фундамент. Саме цей сучасний рівень розвитку дозволяє Гані не лише декларувати культурні ініціативи, а й реально забезпечувати такі масштабні програми, як «Рік повернення» та «За межами повернення».

Країна має достатньо ресурсів, щоб запропонувати нащадкам діаспори не просто сентиментальну подорож у минуле, а цілком реальні перспективи. Це запрошення до сильної держави, де можна інвестувати, розвивати бізнес і будувати нове життя, спираючись водночас і на історію, і на сучасні економічні можливості.

У 2019 році Гана започаткувала масштабну міжнародну кампанію ***Year of Return*** **— «Рік повернення».** Її приурочили до 400-річчя прибуття перших поневолених африканців до англійської колонії Вірджинія у 1619 році.

Гана запросила представників африканської діаспори з усього світу відвідати країну, познайомитися з її історією, культурою та спробувати відновити зв'язок зі своїм походженням. Колись люди проходили через Двері неповернення, не знаючи, чи побачать коли-небудь рідну землю. А через століття їхні нащадки перетинають Атлантичний океан у зворотному напрямку.

Вони повертаються не до тих самих домівок і часто навіть не знають, із яких саме місць походили їхні предки. Але вони прагнуть віднайти зв'язок з історією, який колись був

насильно розірваний. Для багатьох учасників ця подорож мала глибоко особистий сенс: вони поверталися за тим, що було залишене позаду не з власної волі.

Історія повернення не обмежилася туристичними поїздками. Гана продовжила співпрацю з діаспорою через ініціативу ***Beyond the Return*** («За межами повернення»), пропонуючи можливості формування економічних зв'язків і навіть отримання громадянства.

Таким чином, символічне повернення отримує цілком практичне продовження. І хоча сучасні програми Гани не слід ототожнювати з давньою філософією, між ними простежується виразна паралель: повернутися, знайти, забрати із собою і продовжити шлях.

Чого нас навчає Санкофа?

У кожної людини є власне минуле. Є місця, до яких ми більше не можемо повернутися. Є люди, з якими вже неможливо зустрітися. Є події, котрі назавжди змінили наше життя.

Іноді ми прагнемо залишити все це позаду і забути. Проте Санкофа нагадує: **не все, що залишилося в минулому, повинно бути забуте**. Пам'ять — не лише про втрати. Вона також про знання, любов, досвід, культуру та нашу особисту історію.

Ми можемо повертатися до минулого, щоб краще зрозуміти себе. Згадувати те, чого колись навчилися. Переосмислювати пережите. Відновлювати те, що було цінним. І водночас маємо право **залишати позаду те, що більше не хочемо нести із собою**, адже Санкофа не закликає повертати все без винятку.

Її мудрість — у здатності розпізнати, що варто забрати з минулого в майбутнє.

Міфічний птах Санкофа не летить назад. Він рухається вперед. Просто знає, за чим варто озирнутися. І, можливо, саме тому його образ пережив століття й залишається зрозумілим людям, які живуть далеко за межами Гани.

Підготовка — не паніка. Ризик-менеджмент — не нагнітання страху

Є таке поняття як **ризик-менеджмент.**

Ризик-менеджмент — це системний підхід до виявлення, оцінювання та управління можливими ризиками.

Його головна мета — не передбачити майбутнє з абсолютною точністю, **а завчасно підготуватися до подій, які можуть мати негативні наслідки**. Це стосується фінансів, бізнесу, охорони здоров'я, державної безпеки та звичайного повсякденного життя.

Ризик-менеджмент не означає, що небезпека обов'язково настане. Він означає, що ми враховуємо ймовірність її виникнення, оцінюємо можливі наслідки та заздалегідь продумуємо способи їх мінімізації. **Інакше кажучи, ризик-менеджмент — це не нагнітання страху перед майбутнім, а раціональна підготовка до його невизначеності.**

Хочу поділитися історією, яка, на мою думку, є одним із найкращих прикладів ризик-

менеджменту в новітній історії. Історією про те, як **Тайвань** заздалегідь, за багато років, готувався до можливої епідемії, що могла ніколи й не перерости в пандемію. Але пандемія настала.

На історію Тайваню я натрапила випадково, проте мене надзвичайно вразив їхній підхід. Настільки, що я вирішила взяти його за приклад для власного характеру та поведінки.

Логічний, методичний, тверезий підхід до реальності. Без паніки, без нагнітання страху, але й без легковажного сподівання, що нічого поганого не станеться.

Тайвань. Підготовка до пандемії, якої ще не було

2003 рік. Урок, який не забули

У 2003 році світ зіткнувся зі спалахом атипової пневмонії — SARS, тяжкого гострого респіраторного синдрому, спричиненого коронавірусом SARS-CoV-1.

Епідемія почалася в Китаї наприкінці 2002 року й поширилася на інші країни та території Азії, а згодом і за її межі. Одним із найбільш постраждалих став Тайвань.

Для Тайваню ця епідемія виявила серйозні недоліки в системі охорони здоров'я та реагування на надзвичайні ситуації. Особливо драматичними стали внутрішньолікарняні спалахи інфекції, коли заражалися не лише пацієнти, а й медичні працівники.

Проте найважливіше в цій історії почалося після того, як епідемію вдалося зупинити.

Тайвань зробив висновок: **те, що одна епідемія закінчилася, зовсім не означає, що наступної не буде.**

І замість того, щоб просто повернутися до звичайного життя, країна почала системно готуватися до можливих майбутніх епідемій.

2004–2005 роки. Підготовка стає системою

Після SARS Тайвань розпочав реформування своєї системи протиепідемічного захисту.

Було створено **Національний центр управління охороною здоров'я — National Health Command Center (NHCC)**, покликаний координувати дії різних державних установ під час масштабних загроз здоров'ю населення.

У структурі цієї системи передбачили спеціалізовані механізми реагування на епідемії, зокрема Центральний епідемічний командний центр (CECC).

Паралельно розвивали лабораторну діагностику, епідеміологічний нагляд, підготовку медичних закладів, систему інфекційного контролю та механізми оперативного обміну інформацією.

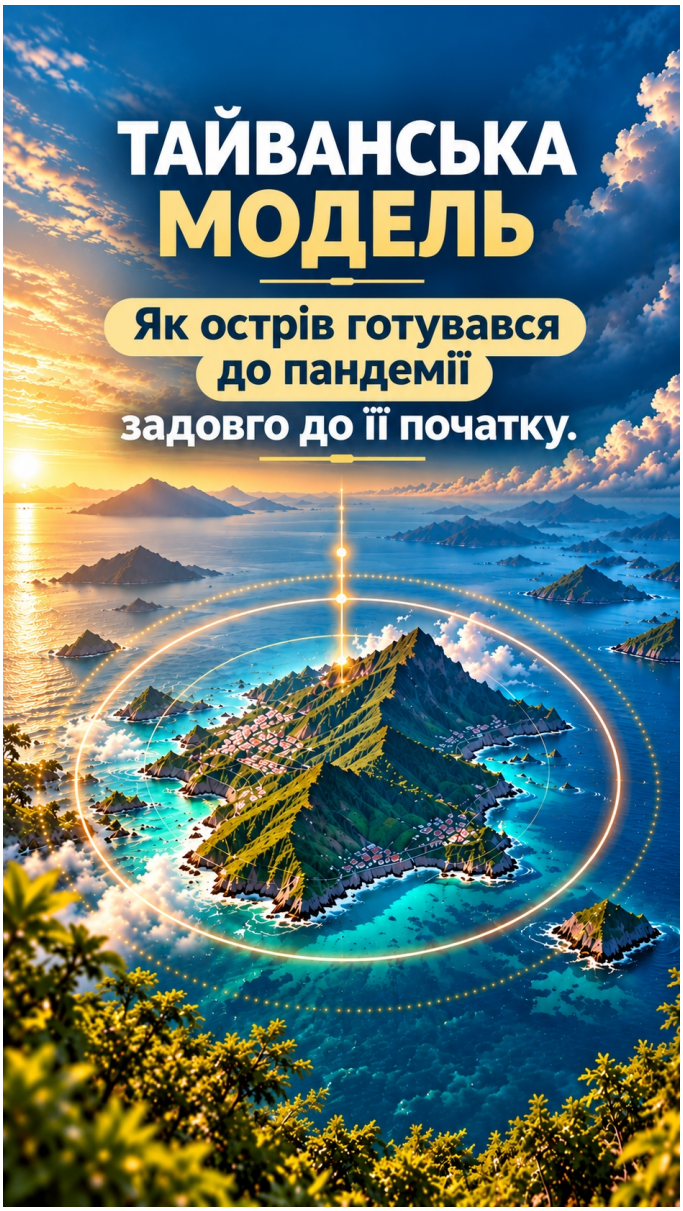
І ось тут варто звернути увагу на одну обставину.

Ніхто не знав, коли виникне наступна небезпечна епідемія. Не знав, який саме збудник її спричинить. І не знав, чи доведеться взагалі застосовувати всю цю систему в умовах глобальної пандемії.

Проте підготовка тривала.

Рік за роком.

Не тому, що хтось точно передбачив катастрофу. А тому, що можливість її виникнення була цілком реальною, а потенційні наслідки — надто серйозними, щоб їх ігнорувати.

31 грудня 2019 року. Коли підготовка знадобилася

Наприкінці грудня 2019 року з китайського міста Ухань почали надходити повідомлення про випадки пневмонії невідомого походження.

На той момент світ ще не знав про COVID-19. Не було ані встановленої глобальної пандемії, ані вакцин проти нового захворювання. Навіть масштаби загрози залишалися незрозумілими.

Але Тайвань уже мав досвід SARS і систему реагування, яку розбудовував протягом попередніх років.

31 грудня 2019 року Тайвань розпочав посилені медичні перевірки пасажирів прямих

авіарейсів з Уханя.

20 січня 2020 року було активовано Центральний епідемічний командний центр, а вже 21 січня на Тайвані підтвердили перший завезений випадок COVID-19.

Тобто механізм реагування запустили **ще до виявлення** першого підтвердженого випадку захворювання на острові.

Тайвань не чекав, поки небезпека стане очевидною для всіх. Він почав діяти тоді, коли ризик уже можна було розпізнати, хоча його масштаб залишався невідомим.

Сигнал із нічного інтернет-форуму

А тепер — одна з важливіших деталей цієї історії.

У ніч на 31 грудня 2019 року один із лікарів тайванського Центру контролю захворювань переглядав популярний тайванський інтернет-форум PTT, своєрідний місцевий аналог Reddit. Там користувачі **обговорювали документ органів охорони здоров'я китайського міста Ухань, у якому йшлося про випадки пневмонії невідомого походження. У документі медичним закладам доручали повідомляти про таких пацієнтів і посилити спостереження за захворюванням.**

Лікар звернув увагу саме на цей документ про незрозумілу пневмонію та переслав інформацію у внутрішній чат своїх колег.

Близько третьої години ночі інформацію побачив **Ло Їцзюнь, заступник керівника тайванського Центру контролю захворювань**. Він також не спав і вирішив перевірити повідомлення.

Невдовзі до справи долучилися інші фахівці.

Тобто Тайвань уже мав систему моніторингу епідемічних загроз, яка відстежувала повідомлення не лише в офіційних джерелах, а й у новинах, соціальних мережах та інтернет-форумах.

І ця система також зафіксувала повідомлення про незрозумілу пневмонію.

Тобто країна заздалегідь створила механізм, здатний помічати ранні ознаки можливої небезпеки, навіть коли достовірної інформації ще бракувало.

Уже вранці 31 грудня тайванський Центр контролю захворювань звернувся до китайських колег із проханням надати додаткові відомості. **Того самого дня було надіслано повідомлення до ВООЗ** і розпочато посилений контроль пасажирів з Уханя.

Інтернет-повідомлення саме собою ще не є доказом епідемії. Але воно може стати сигналом, який варто перевірити.

Саме так працює ризик-менеджмент: не вірити кожній чутці, але й не відкидати потенційно важливу інформацію лише тому, що вона надійшла неофіційним шляхом.

31 грудня 2019 року. Лист до ВООЗ, навколо якого виникла суперечка

Як бачимо, тайванські епідеміологи відреагували негайно: **того самого дня, 31 грудня 2019 року, вони надіслали до Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) листа** з повідомленням про виявлені випадки пневмонії невідомого походження в Ухані та можливу епідемічну загрозу.

У листі повідомлялося про щонайменше сім випадків атипової пневмонії в Ухані. Тайванські фахівці зазначили, що китайська влада не вважає захворювання SARS, проте дослідження зразків ще тривають, а пацієнтів ізолювали для лікування.

Згодом, у квітні 2020 року, навколо цього листа виникла суперечка.

Позиція Тайваню

Тайванський Центр контролю захворювань пояснив, що згадка про атипову пневмонію та ізоляцію пацієнтів була свідомою. Після досвіду SARS 2003 року місцеві епідеміологи розуміли, що такі обставини можуть свідчити про передачу інфекції від людини до людини.

За словами тайванської сторони, **лист мав привернути увагу ВООЗ до потенційної небезпеки та допомогти отримати додаткову інформацію.**

Водночас Тайвань визнав, що на той момент не мав достатніх доказів, аби прямо й однозначно заявити про передачу нового захворювання між людьми.

Позиція ВООЗ

Всесвітня організація охорони здоров'я підтвердила отримання листа, але заперечила, що він містив попередження про передачу інфекції від людини до людини.

За поясненням ВООЗ, Тайвань звернувся із запитом про додаткову інформацію щодо повідомлень про невідому пневмонію, які вже з'явилися у відкритих джерелах.

Організація також наголосила, що дізналася про випадки пневмонії в Ухані не вперше з тайванського листа.

Отже, суперечка стосувалася не існування самого повідомлення, а того, чи слід було розцінювати його як попередження про можливу передачу інфекції між людьми зарання. Раніше ніж ВООЗ почала діяти.

Але для нашої історії ризик-менеджменту важлива ще одна обставина.

Тайвань не мав остаточного підтвердження небезпеки, **проте вирішив діяти, виходячи з її можливості.**

Того самого 31 грудня 2019 року він запровадив посилені заходи контролю пасажирів з Уханя, припускаючи, що інфекція може передаватися між людьми.

І саме тут ми бачимо практичне застосування ризик-менеджменту: **відсутність остаточних доказів небезпеки не завжди є достатньою підставою для бездіяльності. Особливо коли можливі наслідки надзвичайно серйозні.**

І тут варто згадати одну надзвичайно важливу обставину. Тайвань — фактично самоврядна держава з обмеженим міжнародним дипломатичним визнанням, **яка не є членом Всесвітньої організації охорони здоров'я.**

Натомість **Китайська Народна Республіка є повноправним членом ВООЗ**. Ба більше, у 2009–2016 роках Тайвань ще мав можливість брати участь у Всесвітній асамблеї охорони здоров'я як спостерігач, **але з 2017 року його перестали запрошувати через політичні суперечності навколо статусу острова.**

Таким чином, наприкінці 2019 року Тайвань зустрічав нову епідемічну загрозу **без повноцінного представництва у головній міжнародній організації охорони здоров'я.** І саме ця країна 31 грудня надіслала ВООЗ повідомлення про незрозумілу пневмонію в Ухані та розпочала власні запобіжні заходи.

Від підготовки до дії. Січень 2020 року

31 грудня 2019 року Тайвань уже розпочав медичні перевірки пасажирів, які прибували з Уханя. І це було лише початком.

Протягом січня 2020 року країна поступово розгортала систему протиепідемічного захисту, **яку створювала та вдосконалювала після SARS 2003 року.**

20 січня, ще до першого підтвердженого випадку COVID-19 на острові, Тайвань активував Центральний епідемічний командний центр (CECC). Його завданням стала координація роботи медичних установ, прикордонних служб, державних відомств та інших організацій.

21 січня на Тайвані підтвердили перший завезений випадок захворювання.

24 січня уряд запровадив обмеження на експорт медичних масок, щоб забезпечити внутрішні потреби населення та медичних працівників.

Наприкінці січня Тайвань розпочав нарощування власного виробництва масок, залучивши до цього державні установи та приватні підприємства.

Паралельно розвивали систему відстеження контактів, організовували карантин для людей із підвищеним ризиком зараження та використовували цифрові технології для координації протиепідемічних заходів.

Згодом було запроваджено систему розподілу медичних масок через аптеки з використанням карток національного медичного страхування. Це дозволяло регулювати продаж і зменшувати ризик дефіциту через масові закупівлі.

І зверніть увагу: **усі ці заходи не були хаотичними спробами врятувати ситуацію в останню хвилину.**

Вони спиралися на інституції, досвід та механізми координації, які Тайвань розвивав задовго до появи COVID-19.

Ризик-менеджмент не означає невразливість

Звичайно, навіть настільки ретельна підготовка не могла гарантувати Тайваню повного захисту від пандемії.

У 2021 році країна зіткнулася із серйозним внутрішнім спалахом COVID-19, а у 2022 році — з масштабним поширенням штаму «Омікрон».

Але погляньмо на результати першого року пандемії.

За весь 2020 рік на Тайвані, де проживало приблизно 23,5 мільйона людей, було зареєстровано лише **7 смертей від COVID-19**.

Для порівняння: у США з населенням близько 331 мільйона за той самий рік було зареєстровано приблизно **378 тисяч смертей**.

І справа не лише в різній чисельності населення. Якщо перерахувати ці показники на мільйон жителів, різниця все одно залишається величезною.

Звісно, порівняння двох країн не дозволяє приписати всю різницю виключно ризик-менеджменту. Значення мали географічне положення, міжнародні переміщення, особливості населення, державні рішення та інші чинники.

Проте раннє реагування, епідеміологічний нагляд, прикордонні заходи й налагоджена координація допомогли Тайваню надзвичайно ефективно стримувати поширення інфекції на початковому етапі.

І тут ми повертаємося до головної теми нашої розповіді.

Мета ризик-менеджменту — не зробити людину чи державу невразливою. Його мета — зменшити ймовірність небезпечних подій та масштаб можливих втрат.

Тайвань не зміг назавжди зупинити COVID-19. Але завдяки завчасній підготовці та своєчасним заходам країна виграла дорогоцінний час і змогла уникнути масштабних втрат у перший рік пандемії.

І саме заради цього варто готуватися до ризиків, навіть якщо вони ніколи не стануть реальністю.

Цей підхід до протидії пандемії здобув міжнародну увагу й став відомим як «**тайванська модель**» (**Taiwan Model**) — приклад того, як завчасна підготовка, системний ризик-менеджмент і своєчасні рішення можуть допомогти країні стримати масштабну епідемічну загрозу.

Не яблуком єдиним. Ісаак Ньютон — фінансист і детектив

Коли ми думаємо про Ісаака Ньютона, одразу приходять знайомі образи. Яблуко, що падає з дерева. У тих хто знає фізику краще: три закони руху, диференціальне числення, призма, що розкладає біле світло на спектр. Кабінет ученого у Кембриджі, годинники, телескоп, товсті томи латиною. Це той Ньютон, якого ми вивчали у школі, і той, кого знає наука.

І це справедливо. Ньютон-фізик заслужив своє місце у центрі нашого розуміння світу. Але поруч з Ньютоном-фізиком у тій самій людині жив зовсім інший Ньютон, про якого не пишуть у шкільних підручниках. **Ньютон-фінансист. Ньютон-адміністратор. Ньютон-детектив.**

Ньютон, який тридцять років керував грошима Британської імперії і своїм особистим підписом відправляв фальшивомонетників на шибеницю.

Це не побічна деталь його біографії. Це повноцінна друга кар'єра, за яку більшість людей отримала б свою власну статтю в енциклопедії. З 1696 року до самої смерті у 1727-му — тобто тридцять один рік, майже третину життя — **Ньютон працював у Королівському монетному дворі, спочатку як Warden (доглядач), а з 1699-го — як Master, головний.**

За ці роки він провів:

• Найбільше грошове перекарбування в британській історії, **врятував фунт стерлінгів** від технічного дефолту.

• Особисто організував **переслідування** найнебезпечніших підробників того часу.

• Своїми технічними рішеннями **фактично заклав основу британського золотого стандарту**, що протримається понад двісті років.

Тобто людина, яку ми знаємо як відкривача гравітації — це та сама людина, яка одночасно була, вживаючи сучасну термінологію: **головою центрального банку, керівником державного казначейства і головним слідчим у справах фінансових злочинів.** Все в одному тілі. І на найвищому рівні кожної з цих ролей.

Ця стаття — про того Ньютона, якого ви не знали. Не про генія, що дивиться на зорі і виводить формули.

А про людину, яка тридцять один рік поспіль вставала о шостій ранку, приходила у контору Монетного двору у лондонському Тауері, і займалась технічними справами — вагою срібла, точністю монетних штемпелів, обвинуваченнями проти конкретних фальшивомонетників з іменами і адресами. Про людину, яка розуміла гроші зсередини, як мало хто в європейській історії.

І — це важлива історія, яка робить наш триптих про Ньютона повним — це та сама людина у 1720 році, за три роки до свого найгучнішого монетарного досягнення, яка попадеться на бульбашці South Sea і втратить третину свого статку.

Тобто найкращий фінансист свого часу — виявиться таким же уразливим для FOMO, як звичайний купець з Лондонського Сіті.

Це не парадокс. Як ми розбирали, FOMO має древнє антропологічне коріння в людській поведінці. Наявність високого інтелекту, освіти і професії не завжди захищає від FOMO.

Тому — почнемо з 1696 року. З моменту, коли Британія стоїть перед грошовою катастрофою, а Ньютон отримує лист від друга, який змінить його життя на другу тридцятирічну кар'єру.

Британія 1696-го. Криза срібла.

Уявімо британську економіку кінця XVII століття.

Це ще не імперія, але вже потужна торговельна держава з великим флотом, з колоніями у Північній Америці і Карибах, з розвинутим Лондонським Сіті, у якому вже працюють банки, страхові компанії, ранні акціонерні товариства.

Промислова революція ще попереду, але фінансова інфраструктура вже складається. Все це працює на грошах — переважно на срібних монетах, які знаходяться в обігу з часів короля Едуарда VI, тобто з середини XVI століття, іноді старіші.

І ось тут криється проблема. Ті срібні монети — фізично стерті, обрізані з країв, зіпсуті. Століття обігу зробили свою справу. Крім природного стирання, монети активно псували двома способами.

Перший — clipping, обрізання. Хтось з ножем обрізав край монети, забирав срібло, а обрізану монету пускав далі в обіг. Другий — sweating, потрушування у мішку. Кілька монет клали у шкіряний мішок, довго ними трясли, — на стінках мішка осідав срібний пил, а монети після цього легко втрачали кілька відсотків ваги.

За сто років такої практики середня срібна монета в обігу важила приблизно **наполовину менше**, ніж мала важити за номіналом. Тобто шилінг, який мав містити певну вагу срібла, у 1696-му містив приблизно її половину. Але торгувати ним усе ще треба було як повноцінним

шилінгом.

Це створило подвійну систему. Нові монети, свіжо викарбувані, з повною вагою — люди відразу вилучали з обігу і переплавляли або експортували. Тому що переплавлений злиток срібла з повновагої монети коштував більше, ніж сам номінал. У обігу залишались тільки стерті, обрізані, легкі монети — ті, які фізично не варто було переплавляти. Гроші відходили з ринку швидше, ніж уряд встигав їх карбувати.

І цим не обмежувалось. Паралельно процвітала індустрія відвертих підробок. У Лондоні того часу було, за оцінками сучасників, кілька сотень людей, які професійно займались виготовленням фальшивих монет — з дешевих сплавів, покритих тонким шаром срібла. Деякі з них були цілими майстернями з десятками працівників. Деякі — самотніми ремісниками у підвалах.

Разом вони випускали у обіг таку кількість підробок, що у певних районах Британії до чверті монет у кишенях звичайних людей були фальшивими.

До 1696 року грошова система підійшла до критичної точки. Купці почали відмовлятися приймати старі монети за номіналом — вимагали доплати або взагалі бартерного обміну. Іноземці, які привозили товари в Британію, знижували ціни у половину, знаючи, що отримають назад легковажне срібло. Уряд не міг збирати податки — люди сплачували їх найгіршими монетами, які тримали. Довіра до грошей руйнувалась щотижня.

Ось у такому стані Британія перебуває у 1695-1696 роках. І уряд розуміє: треба щось робити, або грошова система впаде повністю.

Рішення, яке приймають, називається **Great Recoinage — Велике перекарбування**. Ідея проста: вилучити з обігу всю стару зношену срібну монету, переплавити її і викарбувати заново, за повною вагою, з жорстким контролем якості. Всю. За один захід. Без винятків.

Це найбільша операція такого масштабу у британській історії. Треба переробити мільйони фунтів срібла, за короткий час, з мінімальними втратами для економіки, яка не може стояти на місці. І для цього треба людину, яка знає метал, знає організацію, знає, як тримати технічну точність на промисловому рівні.

І от у березні 1696-го Чарльз Монтегю — на той час канцлер казначейства, друг Ньютона з кембриджських часів — пише лист у Кембридж. **Пропонує Ньютону посаду Warden of the Mint**. Формально — доглядача монетного двору. Фактично — головного організатора операції з порятунку срібла.

І тут — цікавий психологічний поворот, який зазвичай пропускають у популярних біографіях.

Ньютон приймає пропозицію не як почесну синекуру, **а як робочу зміну життя.** У 53 роки він виїжджає з Кембриджа, від академічної кар'єри, від затишного кабінету, від студентів. Переїжджає у Лондон, у службові приміщення при Тауері. І починає щоденну роботу з термінами, звітами, підлеглими, кризовим управлінням.

Чому він погоджується — окрема тема.

Ньютон на той час був глибоко втомлений академічним життям, пережив у 1693 році важкий нервовий зрив, з якого повністю не відновився. Кембридж йому набрид, полемізувати з

колегами-математиками (постійна війна з Ляйбніцом за пріоритет диференціального числення) — теж набрид. І тут — пропозиція серйозної справи, важливої для країни, з реальною відповідальністю.

Ньютон, який завжди цінував порядок, точність, вимірюваність, побачив у Монетному дворі те, чого йому бракувало в академії — практичне поле, де його розум може працювати без пустих суперечок.

Він не помилився. Найближчі три роки Ньютон проведе у неймовірному напруженні, керуючи операцією, яка стане еталоном фінансово-технічної адміністрації в європейській історії.

Про це — далі.

Велике перекарбування. 1696-1699

Ньютон приїжджає у Тауер у травні 1696 року. Монетний двір знаходиться в самому Тауері — комплексі середньовічних будівель на березі Темзи, який тоді ще був одночасно фортецею, тюрмою, королівським сховищем і промисловим виробництвом. Робочі приміщення Монетного двору — це кілька довгих одноповерхових цехів, збудованих між внутрішньою і зовнішньою стінами фортеці. У них стоять преси, виливки, ковадла, ваги. Пахне гарячим металом і вугіллям.

Первинний огляд Ньютона показує невтішну картину. Монетний двір не готовий до операції такого масштабу. Обладнання застаріле, робочих не вистачає, організація процесу побудована під нормальну карбівку тридцять-сорок років тому, а не під кризову операцію. За старими темпами перекарбування всієї Британії зайняло б років десять. А в них є місяці, максимум рік-два, перш ніж економіка задушиться від нестачі надійних грошей.

Ньютон береться за реорганізацію з тією ж методичною жорсткістю, з якою колись розбирав рух планет. Спочатку — інвентаризація всього обладнання, всіх працівників, всіх процесів. Потім — план розширення.

За кілька місяців він додає ще п'ять філій Монетного двору у провінційних містах: Норвіч, Йорк, Ексетер, Брістоль, Честер. Це безпрецедентний крок — досі вся британська карбівка була сконцентрована в Лондоні. Ньютон вирішує децентралізувати, щоб паралельно обробляти більше металу.

Далі — робочий графік. Монетний двір починає працювати цілодобово, у три зміни. Печі не гаснуть ні вдень, ні вночі.

Люди працюють по вісім годин змінами, з коротким відпочинком, з фіксованою оплатою. Це фактично промислове виробництво в епоху, коли масового промислового виробництва ще не існує. Ньютон, який ніколи в житті не керував нічим більшим за кабінет із кількома студентами, раптом виявляється у ролі директора найбільшого промислового підприємства Британії.

Тепер про метал. Логістика вражає. Люди приносять свої зношені монети у пункти прийому — у кожному місті організовані окремі пункти. Там монети зважуються, переплавляються у зливки, зливки транспортуються під озброєною охороною до найближчої філії Монетного двору. Там метал перевіряється на якість, доводиться до потрібного стандарту (додається

трохи міді для міцності), знову переплавляється у смуги певної товщини. Смуги ріжуться на кружечки під розмір монети.

Кружечки зважуються — якщо занадто важкі, обробляються; якщо занадто легкі, повертаються у переплавку. Потрібної ваги кружечки подаються під прес, де ударом штампа з обох боків з'являється зображення монарха з одного і герба з іншого. Готова монета проходить фінальну перевірку і йде в мішок для відправки в обіг.

Кожен етап — з контролем. Кожна тисяча монет — з перевіркою, коли одну монету з тисячі беруть на аналіз, розтоплюють, вимірюють точну частку срібла. Якщо проба не проходить — уся партія повертається на переплавку, а майстер, який її вів, отримує догану або звільняється. Ньютон особисто затверджує стандарти, особисто читає рапорти проб, особисто розписується у звітах.

Цифри операції вражають навіть за сучасними мірками.

З 1696 по 1699 рік Монетний двір під керівництвом Ньютона переробив **приблизно 6,8 мільйонів фунтів стерлінгів** у срібних монетах. У сучасному еквіваленті — приблизно **мільярд фунтів.** За три роки. Цілодобовою роботою п'яти філій. З мінімальними втратами і без жодного великого скандалу з підробленими партіями.

Це — за нинішніми критеріями — була б операція рівня Manhattan Project, Манхеттенський проект, у грошовій системі. І її провів колишній кембриджський професор фізики, який приїхав у Лондон з переконанням, що йому дадуть спокійну роботу з фіксованим окладом.

Але цим не обмежувалось. Паралельно з операцією перекарбування Ньютон почав окрему лінію роботи — **боротьбу з фальшивомонетниками.**

Тому що зрозуміло: якщо ти вилучаєш стару зіпсуту монету і випускаєш нову повновагу, а на ринку продовжують працювати сотні майстерень з підробками, — усе перекарбування пройде даремно. Нові монети змішаються з фальшивими, довіра не відновиться, робота буде марною.

І тут починається одна з найдивовижніших глав біографії Ньютона. Найбільший фізик XVII століття перетворюється на детектива. Найкращий математик Європи їздить по лондонських пабах, вербує інформаторів, замовляє слідкування, відкриває справи, збирає докази. Автор Principia особисто підписує обвинувачення, що приведуть до шибениці двадцять-тридцять людей за три роки.

Ньютон-детектив. Полювання на фальшивомонетників.

Формально Warden of the Mint не мав слідчих повноважень. Це була адміністративна посада, і попередні Warden традиційно передавали кримінальну лінію звичайним констеблям, тримаючись від «брудної» частини роботи подалі. Ньютон подивився на це і вирішив інакше.

Він швидко зрозумів, що система переслідування фальшивомонетників у Лондоні 1696 року не працює. Констеблі корумповані. Свідки бояться. Судді не мають технічної експертизи, щоб оцінити докази. Знайомі фальшивомонетників на волі мстяться сім'ям тих, хто дав свідчення. У результаті — за десять попередніх років у Лондоні засудили лишень дюжину підробників, при тому що працювали сотні майстерень. Це була системна безкарність.

Ньютон вирішив побудувати паралельну слідчу структуру, безпосередньо підпорядковану йому. Умовно кажучи — **приватну поліцію Монетного двору**. І почав з того, що виправив у себе на столі стос ордерів на слідчі повноваження від Королівської ради. Формально ці повноваження раніше видавались рідко і на конкретну справу; Ньютон домігся ширшого і постійного мандата.

Далі — інфраструктура. Він винайняв у різних районах Лондона будинки, які використовувались як безпечні місця для допитів і зустрічей з інформаторами. Створив мережу платних осіб, які працювали в лондонських тавернах і борделях — не як штатні агенти, а як «люди у місцях», яким платили за конкретну інформацію.

Наняв кількох професійних слідчих, які мали досвід роботи з кримінальним світом. І — це найдивовижніша деталь — сам ходив у ці таверни інкогніто. Ньютон, лицар королівства, президент Royal Society у майбутньому, у 55-річному віці сідав за стіл у пабі десь на Ковент-Гарден, зодягнений як звичайний купець, і слухав розмови під кухоль темного пива.

Робочий метод Ньютона був такий. Він накопичував інформацію про підозрюваного роками, не поспішаючи з арештом. Збирав звіти від різних інформаторів, звіряв їх між собою, шукав протиріччя. Ретельно фіксував, хто з ким контактує, хто де живе, хто які інструменти купує (пресові матриці, дрібні терези, спеціальний припой для монет — усе, що видавало ремесло).

Коли досьє було достатньо повне, він одночасно організовував арешт підозрюваного і кількох ключових свідків, щоб вони не могли ні втекти, ні зробити змову. Далі — тижні допитів, під час яких Ньютон особисто сидів у кімнаті і задавав питання.

У архівах Королівського монетного двору збереглось приблизно 200 таких протоколів допитів, з підписом Ньютона на кожному. Читати їх — окремий шок. Це не абстрактні документи. Це записи розмов з живими людьми: жінками, чоловіками, підлітками з бідних передмість Лондона.

Ньютон-фізик, який усе життя займався ідеалізованими об'єктами і математичними моделями, тепер сидить навпроти шістнадцятирічної повії, яка знає ім'я фальшивомонетника, і ставить їй конкретні питання про час, місце і суму. І це записується.

За три роки — з 1697 по 1699-й — з обвинувачень, підготовлених Ньютоном або людьми, які підпорядковувались йому, засудили приблизно тридцять фальшивомонетників. Двадцять з них були повішені у Тайберні — тодішньому лондонському місці страт, де зараз стоїть Marble Arch поряд з Гайд-парком. Ще кілька отримали каторгу або тюремні терміни. Це найактивніший період переслідування фальшивомонетників в історії Англії до XIX століття.

І серед цих засуджених був один, з ким Ньютон вів найдовшу, найбільш особисту війну. **Уільям Чалонер.**

Уільям Чалонер. Ворог, якого Ньютон переслідував три роки.

Чалонер народився близько 1650 року в бідній родині у Ворикширі, у центральній Англії. Батько — ткач. Освіти майже не мав. У Лондон прибув у 1680-х як молодий чоловік без грошей і без зв'язків. За наступне десятиліття перетворився на найзухвалішого і найтехнологічнішого фальшивомонетника Британії.

Чалонер був не тим типом підробника, який працював у підвалі з примітивними ливарними формами. Він побудував справжню технічну майстерність. Створив власні пресові матриці, які давали такий чіткий відбиток, що його фальшиві монети відрізнити від справжніх могли тільки експерти.

Розробив методи покриття мідних заготовок сріблом, які витримували роки обігу. За різними оцінками, за десять років роботи Чалонер випустив у обіг фальшивих грошей на суму 30 000 фунтів — це у сьогоднішніх грошах приблизно 5-7 мільйонів фунтів. Особиста вигода — приблизно третина цієї суми.

І Чалонер був би просто одним з багатьох, якби не одна його риса. Він був відкритим **публічним** фігурантом. Не ховався у тіні. Навпаки — сам вийшов до влади.

У 1695 році Чалонер написав парламентський памфлет під назвою «Пропозиції з приводу того, як зробити грошовий обіг Британії безпечним від підробок». У памфлеті він докладно описував уразливості поточної системи карбування, критикував Монетний двір за некомпетентність і пропонував себе як експерта, який може виправити ситуацію. Просив від Парламенту нагороду і посаду.

Це був виклик відкритим текстом. Найбільший фальшивомонетник Британії пропонує парламенту консультувати з приводу боротьби з фальшивомонетниками.

І Парламент — уявіть собі — ставиться до пропозиції серйозно. Слухає Чалонера. Створює комісію з розслідування уразливостей Монетного двору. Ньютон, який щойно почав керувати цим Монетним двором, отримує додаткове завдання: захищати організацію від публічної критики того самого чоловіка, якого він знає як злочинця.

Ньютон реагує холодно. Пише парламентську відповідь, у якій розбиває аргументи Чалонера технічно — не називаючи його фальшивомонетником, але показуючи, що пропоновані «поліпшення» насправді полегшили б підробку, а не завадили б їй. Парламент вагається. Розслідування закривається без результату. Але це — не поразка Чалонера. У 1697 році він пробує знову.

Пише другий памфлет, ще різкіший, з прямими обвинуваченнями на адресу Ньютона в некомпетентності і корупції. І знову — Парламент розглядає.

Ньютон розуміє, що з Чалонером треба покінчити. Не публічно, а через кримінальну справу. І починає збирати досьє.

Наступні два роки — тиха, методична робота слідчого.

Ньютон вербує колишніх спільників Чалонера — кількох фальшивомонетників, яких арештували раніше і які згодилися свідчити проти Чалонера в обмін на пом'якшення власного вироку.

Викликає їх на очні ставки. Збирає технічні докази — знайдені у Чалонера інструменти, зразки його підробок, свідчення про купівлю ним конкретних матеріалів у конкретних постачальників. У архівах збереглось близько тридцяти протоколів по цій одній справі. Це справа найдокладнішого розслідування свого часу.

У січні 1699 року Ньютон завершує підготовку. Чалонера арештовують. Садять у

Ньюґейтську тюрму — найпохмуріше місце Лондона того часу, де в'язні сиділи місяцями в поганих умовах перед судом. Чалонер розуміє, що цього разу вирватись не вдасться.

Пише з тюрми відчайдушні листи до Ньютона з проханням про помилування, обіцянками співпраці, майже слізним каяттям. Ньютон отримує ці листи, кладе їх у папку до справи і не відповідає жодного разу.

Суд відбувся у березні 1699 року в Old Bailey — старому лондонському кримінальному суді. Ньютон особисто був присутній як свідок обвинувачення. Дав свідчення про технічну експертизу монет, знайдених у Чалонера. Суд визнав Чалонера винним у державній зраді (карбування фальшивих грошей юридично прирівнювалось до державної зради, як замах на королівську прерогативу карбувати монету).

22 березня 1699 року Уільяма Чалонера повісили у Тайберні. За тодішньою традицією, страта відбувалась публічно, при великому натовпі. Ньютон при страті не був. Він у той день, як завжди, працював у своєму кабінеті у Тауері. Отримав повідомлення про виконання вироку і, як реконструюють біографи, тільки написав коротку відмітку в справі: ***«Чалонер помер».***

1717 рік. Як Ньютон випадково створив золотий стандарт.

Ньютон уже двадцять один рік працює у Монетному дворі. Йому 74. Велике перекарбування давно завершене, срібна валюта Британії стабілізована, фальшивомонетники підпорядковані регулярному переслідуванню.

Ньютон — вже сер, з титулом лицаря, з посадою Master of the Mint і з президентством Royal Society. Здавалося б, для людини цього віку і статусу — час підводити підсумки. Але замість цього Ньютон береться за задачу, яка виглядає технічною і другорядною, а насправді **змінить світ.**

Задача формально проста. Британська монетарна система біметалічна — тобто в обігу одночасно ходять і срібні, і золоті монети.

У сріблі — шилінги, крони, півкрони. У золоті — гвінеї, названі так на честь Гвінейського узбережжя в Африці, звідки надходило золото.

Уряд встановлює офіційне співвідношення між ними: скільки шилінгів дорівнює одній гвінеї. І це співвідношення періодично треба переглядати, тому що ринкові ціни срібла і золота міняються — то одне дорожчає, то інше.

До 1717 року ситуація склалась така. Офіційно гвінея коштувала 21 шилінг і 6 пенсів. Але ринок казав інше. У міжнародній торгівлі золото ставало дедалі дорожчим порівняно з сріблом, особливо у Європі і в Азії. Купці, які привозили срібло в Британію, могли вигідно поміняти його на гвінеї, а потім, вивезши гвінеї у Голландію чи Індію, отримати за них ще більше срібла, ніж заплатили. І цикл повторювався. Результат — з Британії потроху йшло срібло, а осідало золото.

Ще одна проблема — ремісники. У Британії золото було потрібно ювелірам, годинникарям, виготовлювачам столового посуду. Всі вони готові були платити за золоті монети **більше офіційної ціни,** переплавляючи їх у злитки для своєї роботи.

Тобто золоті гвінеї **фізично вимивались з обігу** — не тому, що їх експортували, а тому, що їх плавили внутрі країни. Уряд бачив цю проблему і розумів: треба або підняти офіційний курс золота, щоб зупинити переплавку, або знизити, щоб зупинити відтік срібла. Одне з двох. Але яке саме — не було очевидним.

У серпні 1717 року Ньютон отримує від Казначейства запит: підготувати аналіз ситуації і рекомендацію. Скільки шилінгів має коштувати гвінея, щоб система стабілізувалась?

Ньютон береться за задачу. Він збирає дані про ринкові ціни срібла і золота у різних торгових центрах світу, з допомогою купців і державних агентів. Він обчислює, у які напрямки і з якою швидкістю метал переміщається. Він враховує вагу монет, їхню чистоту, транспортні витрати, ризик підробки.

Результат Ньютона — офіційний звіт від 21 вересня 1717 року, підписаний його рукою. Рекомендація: **знизити офіційну ціну гвінеї з 21 шилінга 6 пенсів до 21 шилінга рівно. Тобто на 6 пенсів — невелика на перший погляд коректива.**

Уряд приймає рекомендацію. 22 грудня 1717 року Королівська рада видає прокламацію, яка встановлює нову офіційну ціну гвінеї — 21 шилінг. Ньютон повертається до інших справ Монетного двору. З його точки зору — це просто чергова технічна корекція монетарного співвідношення, яких за його роки на посаді було кілька.

Але Ньютон враховує не все. Він оцінив ринкове співвідношення срібла і золота, виходячи з даних, доступних йому у Лондоні.

І у його оцінці нова офіційна ціна мала збалансувати систему, зупинивши як відтік срібла, так і переплавку золота. Виходило приблизно правильно для Лондона у 1717 році. Але для інших торгових центрів світу і для наступних десятиліть — виходило перекошено.

Золото у британській монеті залишалось недооціненим порівняно зі світовими цінами. Не сильно — на кілька відсотків. Але цього вистачало.

Що сталося далі, ніхто у 1717 році передбачити не міг. Британські купці зрозуміли, що в новій системі вигідніше тримати срібло у злитках або експортувати його, а всередині Британії використовувати золото. **За наступні десятиліття срібло тихо, стабільно почало вимиватись з британського обігу.**

Спочатку старі, зношені срібні монети — їх переплавляли і експортували. Потім — новіші, повновагі. До кінця XVIII століття срібло у британському щоденному обігу стало рідкістю. Розрахунки все частіше велись у золоті — у гвінеях, потім у соверенах.

Тобто відбулось не просто зміна пропорції. **Відбулась зміна самого стандарту**. Британія тихо, без офіційних декларацій, без парламентських дебатів, без королівських указів, перейшла зі срібного стандарту **на золотий**. Формально це не було зафіксовано ніде — це відбулось як побічний ефект однієї арифметичної корективи.

Офіційно золотий стандарт як юридична доктрина буде проголошений у Британії лише у 1821 році — через сто чотири роки після Ньютонової рекомендації.

Але це буде вже юридичне визнання того, що фактично сталось давно. Британія на золотому стандарті жила з середини XVIII століття, задовго до офіційного проголошення. І це — прямий

наслідок Ньютонового звіту 1717 року.

Що з цього вийшло далі.

Британський золотий стандарт протримався у різних формах з 1717 року до 1931-го, з деякими перервами.

Це **двохсотрічний період,** протягом якого фунт стерлінгів був фактично прив'язаний до фіксованої кількості золота. І це протягом того часу, коли Британія стає найбільшою імперією в історії, з колоніями від Канади до Індії, від Австралії до Африки.

Фунт стерлінгів у ці двісті років — світова резервна валюта, аналог долара США у XX столітті. Міжнародна торгівля йде через Лондон. Міжнародні інвестиції котуються у фунтах. Курси всіх інших валют встановлюються через прив'язку до фунта, який прив'язаний до золота.

І у другій половині XIX століття — приблизно 1870-і — 1900-і роки — **до британського золотого стандарту приєднуються майже всі великі економіки світу**. Німеччина, Франція, США, Росія, Японія — усі вони встановлюють свої валюти у фіксованому співвідношенні до золота.

Це і є ера класичного золотого стандарту, classical gold standard, як її називають економічні історики.

Період приблизно з 1870 до 1914 року, коли світова економіка вперше у історії функціонує як єдина, взаємопов'язана система з фіксованими валютними курсами і вільним рухом капіталу. Це, за багатьма оцінками, перший в історії справжній глобалізаційний період. І в його основі — той самий монетарний режим, який тихо запустив Ньютон у 1717 році.

Класичний золотий стандарт впаде під час Першої світової війни. Спробує відновитись у 1920-і у зміненому вигляді. Остаточно зникне у 1931-му, коли Британія відмовиться від конвертованості фунта в золото під тиском Великої депресії.

З цього моменту світова монетарна система шукатиме нові принципи — **Бреттон-Вудські угоди 1944 року, потім плаваючі курси з 1971-го — і донині шукає.** Але майже двісті років центральним монетарним принципом західного світу було співвідношення, яке Ньютон визначив одним підписом у вересні 1717 року.

Чи знав Ньютон, що він робить.

Це найцікавіше питання про весь епізод. Відповідь — майже напевно ні. Ньютон бачив свою задачу вузько: стабілізувати британську біметалічну систему у поточний момент. Він не думав про перехід від срібного стандарту до золотого. Він не планував створювати новий монетарний стандарт світу. Він не передбачав, що його розрахунок буде працювати як пускова кнопка для двохсотрічного домінування золота у світовій економіці. Він просто робив свою роботу — так, як робив її щодня протягом двадцяти одного року.

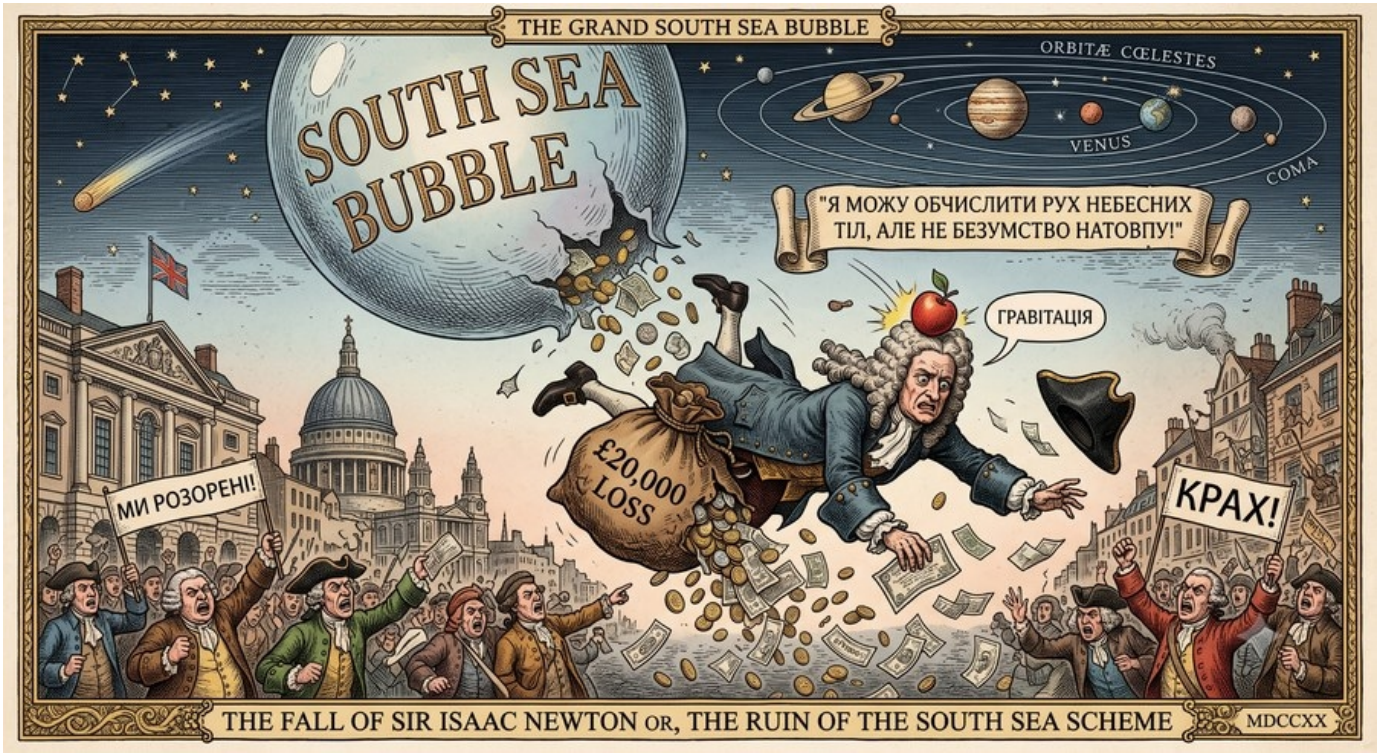
Чому ця історія корисна нам сьогодні.

Завдяки тому що Ньютон відома історична постать, ми можемо дуже детально роздивитися і монетний двір Великої Британії, і перші біржі, і архітектуру бульб на ринку, як на рівні

держави, офіційних, так і кустарних, нелегальних. Історики дають нам детальний огляд фінансового світу Великої Британії того часу. А також, ми буквально занурюємося в часи срібного стандарту, і бачимо передтечу і перехід до золотого.

Ось такий супермен був Ісаак Ньютон.

Як Ісаак Ньютон програв на ринку

Всі ми знаємо генія Ісаака Ньютона. І мало хто в світі знає, **як по крупному він програв на ринку.**

Гравітація, закон котрої він сформулював, виявляється не рахується з людськими авторитетами і не має господаря серед них.

Давайте подивимося як людина, яка змінила спосіб, у який західна цивілізація думає про реальність, попалася на бульбашці.

Спочатку згадаємо, ким був Ісаак Ньютон.

Фізика.
У 1687 році виходить його головна праця — *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. У ній Ньютон формулює три закони руху та закон всесвітнього тяжіння.

Головна революція була навіть не в самій формулі. Ньютон показав, що падіння яблука і рух Місяця підкоряються одному й тому самому закону. Те, що раніше вважалося двома різними світами — земною фізикою і рухом небесних тіл, — раптом стало частинами однієї системи.

Математика.
Незалежно від Ляйбніца Ньютон розробив диференціальне та інтегральне числення — математику, без якої сьогодні неможливо уявити сучасну фізику, інженерію чи багато напрямів фінансової математики.

Він також узагальнив біноміальну теорему, розробив метод Ньютона для пошуку коренів рівнянь і займався класифікацією кубічних кривих.

А з Ляйбніцом у нього згодом виникла знаменита суперечка про те, хто першим винайшов

математичний аналіз. І тут геніальність Ньютона чудово поєднується з його характером: він був надзвичайно талановитим, але зовсім не простим у стосунках із людьми.

Оптика.
Ньютон довів, що біле світло насправді складається з різних кольорів. Він пропускав світло через призму й отримував спектр.

У 1668 році він побудував перший практичний телескоп-рефлектор — принцип, який згодом став одним із основних у розвитку телескопів.

А у 1704 році опублікував *Opticks* — ще одну свою фундаментальну працю.

Астрономія.
Ньютон застосував свою теорію тяжіння до руху планет і тим самим пояснив закони Кеплера. Він розраховував орбіти комет, пояснював припливи й відпливи впливом Місяця та Сонця.

Він також передбачив, що Земля не є ідеальною кулею, а трохи сплюснута біля полюсів. Пізніше французькі експедиції XVIII століття підтвердили це вимірюваннями.

Але на цьому кар'єра Ньютона зовсім не закінчується.

Він стає людиною з величезним інституційним впливом.

З 1669 року Ньютон — Lucasian Professor of Mathematics у Кембриджі. Через кілька століть це саме крісло займе Стівен Гокінг.

У 1703 році Ньютон стає президентом Royal Society — і залишатиметься ним до самої смерті у 1727 році.

А в 1705 році королева Анна посвячує його в лицарі.

Так з'являється **сер Ісаак Ньютон**.

На той момент він уже не просто видатний учений. Це одна з найвпливовіших людей британського інтелектуального та наукового світу.

І саме тоді в його біографії з'являється ще одна, на перший погляд зовсім несподівана сторінка — **Монетний двір.**

Але є в біографії Ньютона одна лінія, яка для нашої історії особливо цікава.

У 1696 році він залишає Кембридж і отримує посаду **Warden of the Royal Mint** — фактично заступника керівника Британського монетного двору. А з 1699 року стає **Master of the Mint**, тобто його головою. На цій посаді Ньютон залишатиметься до самої смерті.

І це була зовсім не почесна посада для знаменитого вченого. Ньютон справді займався грошима держави.

У той час британська срібна монета була сильно зношена: її краї обрізали, срібло викрадали, а старі монети поступово втрачали вагу. Ньютон бере участь у Великому перекарбуванні **(Great Recoinage, 1696–1699)** — масштабній заміні старої монети на нову. Це була величезна операція, необхідна для того, щоб британська грошова система взагалі могла нормально

працювати.

А ще Ньютон особисто взявся за фальшивомонетників.

Причому не сидів у кабінеті, підписуючи папери. Він збирав докази, допитував свідків, працював під прикриттям і навіть бував у лондонських пабах, де намагався вивідати інформацію про злочинців. Деякі з тих, проти кого він збирав докази, зрештою були страчені на Тайберні.

Тобто людина, яку ми сьогодні уявляємо як геніального фізика і математика, наприкінці XVII століття фактично стає одним із головних людей британської фінансової системи.

І тут починається найцікавіше.

Працюючи на Монетному дворі, Ньютон серйозно занурюється у питання співвідношення золота і срібла. Його рішення та встановлені ним параметри монетної системи згодом стали одним із кроків до того, що Британія фактично перейшла до золотого стандарту.

І ось тут Ньютон уже не просто спостерігач за грошима.

Він допомагає створювати систему, в якій гроші мають ціну, вагу, метал і чітке співвідношення між собою.

А це вже дуже близько до тієї історії, яка нас цікавить.

Тобто людина, яка попалася на South Sea, не була наївним теоретиком, що вперше побачив ринок. Це була людина, яка **двадцять один рік професійно керувала грошовою системою імперії**. Знала грошові потоки. Знала психологію обвалу монети. Особисто підписувала документи проти фальсифікаторів. І все одно попалася.

South Sea Company

South Sea Company заснували в Лондоні 1711 року за ініціативою Роберта Гарлі, тодішнього лорда-казначея.

І від самого початку це була не зовсім звичайна торгова компанія.

Британія щойно пережила роки великих війн і загрузла в державному боргу. Ідея Гарлі була простою на вигляд: частину цього боргу передати новій компанії. Власники державних боргових паперів обмінювали їх на акції South Sea Company, а держава натомість зобов'язувалася виплачувати компанії відсоток.

Для уряду це означало менший безпосередній тиск боргу. Для кредиторів — можливість отримати акції, які можна було продати. А для самої компанії — гарантований потік державних виплат.

Але потрібна була ще одна річ.

Історія про майбутні прибутки.

South Sea Company отримала монополію на торгівлю з іспанськими колоніями в Південній Америці. На папері це виглядало фантастично: величезні заморські території, багатство, торгівля, нові ринки.

На практиці можливості були значно скромнішими.

Після Утрехтського договору 1713 року компанія отримала право постачати поневолених африканців до іспанських колоній Америки, а також дуже обмежене право на іншу торгівлю.

За наступні десятиліття через цю систему до Америки було перевезено десятки тисяч поневолених людей.

Це була реальна діяльність компанії. Але вона ніяк не відповідала масштабу фінансової конструкції, яка вже почала будуватися навколо South Sea.

Реальна торгівля була невеликою. Державний борг під нею — величезним.

І саме тут починається те, що через століття ми називатимемо фінансовою бульбашкою.

Компанія, якій усі довіряли

У South Sea Company було те, чого дуже часто бракує сумнівним інвестиціям: **престиж**.

У 1718 році король Георг I особисто став її губернатором. Акції тримали політики, придворні, представники знаті. Компанія дедалі більше сприймалася не як ризикована приватна авантюра, а як щось майже державне.

А потім настав 1720 рік. South Sea Company запропонувала взяти на себе ще більшу частину державного боргу — приблизно на £31 мільйон.

Парламент погодився.

Пізніше розслідування покаже, що навколо цієї угоди була масштабна корупція. Високопоставлені чиновники отримували акції на вигідних умовах, фактично як винагороду за підтримку схеми.

Але для публіки сигнал був зовсім інший: **держава підтримує South Sea.** І це було саме те, що потрібно для наступного етапу.

Як створюється бульбашка

Після отримання нових прав компанія починає активно випускати акції. Але є одна особливо важлива деталь: South Sea могла **позичати гроші людям для купівлі власних акцій**. Тобто люди могли купувати акції не тільки за власні гроші.

Попит зростав — ціна зростала — зростання ціни переконувало нових людей, що акції треба купувати — і попит зростав ще більше. Це вже класична самопідживлювана бульбашка.

Навколо South Sea Company виникли десятки інших підприємств, які хотіли скористатися тим самим ажіотажем. Їх пізніше назвуть **bubble companies**.

Деякі пропонували цілком реальні проєкти. Деякі були фантастичними. Деякі — відверто шахрайськими. У газетах з'являлися оголошення про підприємства з найнеймовірнішими планами: від видобування олії з насіння до будівництва вічного двигуна.

А одна компанія прославилася оголошенням про: «**підприємство великої вигоди, суть якого нікому не буде розкрита**». І люди все одно вкладали гроші.

Вулична біржа

Це божевілля мало дуже конкретне місце.

Exchange Alley — вузький лабіринт провулків біля лондонської Royal Exchange. Там не було сучасної фондової біржі з електронними табло, брокерськими терміналами та тисячами екранів. Були кав'ярні.

Garraway's, Jonathan's і Sam's стали своєрідними торговельними майданчиками того часу. Тут зустрічалися брокери, продавці та покупці, читали газети й обговорювали ціни. Саме тут фінансовий ринок починав набувати масового характеру.

І це дуже важливо.

Бо тепер інвестувати могли не тільки великі купці чи аристократи. У гру входили звичайні люди. Жінки, служниці, ремісники, дрібні торговці — усі хотіли встигнути заробити на зростанні акцій.

Гроші почали рухатися не тому, що люди розуміли, **скільки насправді коштує компанія**, а тому, що бачили, як її акції дорожчають.

І тут виникла одна з найнебезпечніших речей на ринку: **ціна сама стала доказом цінності.**

Акції ростуть отже, компанія хороша.

Компанія хороша отже, акції мають рости.

Коло замкнулося.

«Заплати зараз — дізнаєшся потім»

Найбільш показовими були так звані Підприємства великої вигоди. Схема могла бути надзвичайно простою. У газеті з'являлося оголошення про нове підприємство. Обіцянка великих прибутків. Мінімум конкретної інформації.

Наступного ранку організатор орендував кімнату в одній із кав'ярень Exchange Alley. Там ставили книгу для підписки. Люди приносили гроші. А потім організатор просто забирав їх і зникав.

Сучасник подій Адам Андерсон описував випадок, коли за один ранок такий ділок зібрав підписки на величезну суму — один-два мільйони фунтів — а ввечері його вже не могли знайти.

Це важко уявити в сучасних масштабах. Але тоді мільйон фунтів був колосальною сумою. І таких компаній з'являлося десятки. У газетному реєстрі червня 1720 року їх нарахували **88 лише за один місяць**.

Це вже була не просто спекуляція. Це була масова суспільна лихоманка.

Коли закон починає підживлювати бульбашку

Уряд нарешті вирішив втрутитися. У червні 1720 року парламент ухвалив **Bubble Act** — закон,

який обмежував створення нових акціонерних компаній без спеціальної королівської хартії.

На перший погляд усе логічно. Потрібно прибрати шахрайські компанії — прибираємо їх. Але вийшло інакше.

Є серйозні підстави вважати, що керівництво South Sea Company саме підтримувало цей закон, тому що дрібні конкуренти відтягували гроші від South Sea.

І тепер сталося щось парадоксальне. Дрібні компанії оголосили незаконними. А South Sea Company залишилася.

Для ринку це могло виглядати майже як державна гарантія: **якщо парламент прибирає всіх конкурентів, значить, South Sea — безпечна.**

І замість того щоб зупинити бульбашку, закон допоміг їй роздутися ще сильніше. Ціна акцій після ухвалення Bubble Act не впала. Навпаки. Вона продовжила стрімко зростати — до літа 1720 року South Sea Company вже торгувалася приблизно біля **£1 000 за акцію**.

До катастрофи залишалося зовсім небагато.

Більшість людей ще не розуміла, що саме вони купують. Вони купували не прибуток. Вони купували **очікування майбутнього зростання**.

Ньютон

І тепер — Ньютон у цій історії.

Він, звичайно, не кидався в кожну «компанію великої вигоди», яка з'являлася в лондонських кав'ярнях. Не купував акцій підприємств із кіньми та парафіяльними будинками й не ніс гроші першому ділку, який обіцяв золоті гори.

Ньютон купував **South Sea Company**.

І це важливо.

Для нього це не виглядало як очевидна афера. Перед ним була компанія з державною підтримкою, величезною фінансовою конструкцією, королем Георгом I на посаді губернатора і парламентським законом за плечима.

У 1720 році акції South Sea стрімко дорожчали. Навесні та на початку літа ціна злетіла до небачених висот, а влітку перевищила £1 000.

І саме в цей період Ньютон знову вкладає в South Sea значну частину своїх грошей. Тобто геній, який умів розраховувати рух небесних тіл, цього разу не розрахував рух натовпу.

А далі почалося падіння.

Коли бульбашка лопнула

Обвал не стався за один день.

Спочатку ціна просто перестала зростати так, як раніше. Після стрімкого підйому South Sea зависла на дуже високому рівні. Але в такій ситуації достатньо одного сумніву.

Люди, які купували акції на позичені гроші, мали регулярно розраховуватися за свої покупки. Коли ціна почала падати, їм уже не вистачало грошей.

Вони почали продавати.

І тут виникло замкнене коло:

ціна падає люди продають продажів стає більше ціна падає ще сильніше.

Ті, хто ще вчора мріяв про багатство, тепер намагалися хоча б врятувати те, що залишилося. У вересні 1720 року падіння перетворилося на паніку.

Проблеми South Sea Company швидко перекинулися на банки та брокерів, які кредитували спекулянтів. Один із ключових фінансових партнерів компанії, Sword Blade Bank, припинив платежі 24 вересня.

Для Лондона це був момент, коли стало зрозуміло: проблема вже не в ціні однієї акції.

Ламається вся система, яка трималася на зростанні ціни.

До кінця вересня акції South Sea впали приблизно до £400.

У жовтні — близько £290.

У листопаді — близько £200.

У грудні — приблизно £124.

Те, що кілька місяців тому здавалося майже невичерпним джерелом багатства, за короткий час втратило більшу частину своєї вартості.

Ньютон

І тепер — Ньютон у цій історії.

Він, звичайно, не кидався в кожну «компанію великої вигоди», яка з'являлася в лондонських кав'ярнях. Не купував акцій підприємств із кіньми та парафіяльними будинками й не ніс гроші першому ділку, який обіцяв золоті гори.

Ньютон купував **South Sea Company**.

І це важливо.

Для нього це не виглядало як очевидна афера. Перед ним була компанія з державною підтримкою, величезною фінансовою конструкцією, королем Георгом I на посаді губернатора і парламентським законом за плечима.

Але тут у Ньютона починається дещо інше.

FOMO — страх пропустити.

Акції стрімко ростуть. Навколо всі говорять про прибутки. Люди, які купили раніше, вже заробили статки. Все більше знайомих входять у ринок — і, здається, заробляють ще більше.

І Ньютон піддається суспільному ажіотажу.

Саме так працює FOMO — страх пропустити можливість. Я писала про це в минулому довгочиті.

Ньютон не був першим інвестором South Sea. Він уже мав акції й раніше продавав їх із прибутком. Але коли ціна продовжила стрімко зростати, він знову повернувся на ринок і придбав акції вже за значно вищою ціною.

Тобто він зробив те, що сьогодні ми назвали б класичною помилкою FOMO:

побачив, як актив стрімко дорожчає, — і вирішив, що ще не пізно зайти.

У 1720 році це здавалося цілком логічним.

А потім бульбашка лопнула.

Коли бульбашка лопнула

Обвал не стався за один день.

Спочатку ціна просто перестала зростати так, як раніше. Після стрімкого підйому South Sea зависла на дуже високому рівні.

Але в такій ситуації достатньо одного сумніву.

Люди, які купували акції на позичені гроші, мали розраховуватися за свої покупки. Коли ціна почала падати, їм уже не вистачало грошей.

Вони почали продавати.

І тут виникло замкнене коло:

ціна падає люди продають продажів стає більше ціна падає ще сильніше.

Ті, хто ще вчора мріяв про багатство, тепер намагалися хоча б врятувати те, що залишилося.

У вересні 1720 року падіння перетворилося на паніку.

Проблеми South Sea Company швидко перекинулися на банки та брокерів, які кредитували спекулянтів. Один із ключових фінансових партнерів компанії, Sword Blade Bank, припинив платежі 24 вересня.

Для Лондона це був момент, коли стало зрозуміло: проблема вже не в ціні однієї акції. **Ламається вся система, яка трималася на зростанні ціни.**

До кінця вересня акції South Sea впали приблизно до £400.

У жовтні — близько £290.

У листопаді — близько £200.

У грудні — приблизно £124.

Те, що кілька місяців тому здавалося майже невичерпним джерелом багатства, за короткий час втратило більшу частину своєї вартості.

А що сталося з Ньютоном?

Ньютон зазнав величезних збитків. І тут особливо важливо не перетворювати його на карикатуру на «дурного інвестора».

Він був одним із найрозумніших людей свого часу. Він знав математику. Розумів гроші. Як **Master of the Mint**, роками працював із британською монетною системою.

І все одно потрапив у ту саму психологічну пастку, що й тисячі інших людей. Бо FOMO не питає, наскільки ти розумний.

Воно працює інакше. Ти бачиш, як інші вже заробляють. Бачиш, як ціна росте. Бачиш, що начебто всі навколо вже встигли. І найстрашнішим стає не те, що ти можеш втратити гроші.

Страшно, що ти можеш залишитися єдиним, хто не заробив.

Саме тому історія Ньютона така цінна для нашої розмови про FOMO.

Це не історія про дурня, якого обдурили. Це історія про людину, яка **знала краще — але в певний момент не змогла залишитися осторонь.** Ньютон не просто був інвестором. Він залишався **Master of the Mint** і під час самої кризи.

Тобто поки його особисті інвестиції стрімко втрачали ціну, він продовжував виконувати державну роботу — працювати з монетною системою країни в момент найсерйознішої фінансової паніки свого покоління.

А з цією історією пов'язують знамениту фразу:

> *«Я можу розрахувати рух небесних тіл, але не безумство людей».*

Формулювання, яке ми знаємо сьогодні, найімовірніше, є пізнішим переказом. Але воно настільки добре передає ситуацію, що пережило самого Ньютона.

Бо в цьому і є парадокс.

Можна знати математику, розуміти гроші, бачити графік — і все одно боятися, що ти запізнишся.

Ньютон не зміг розрахувати безумство натовпу.

Але, можливо, саме тому його історія через триста років так добре пояснює, що таке FOMO.

Матері і Бабусі Травневої площі: як білі хустки перемогли диктатуру в Аргентині

Це одна з найсильніших історій XX століття про те, **як матері перемогли диктатуру** самим лише фактом своєї присутності. Спочатку чотирнадцять жінок, а потім сотні і тисячі з білими хустками — проти армії, флоту, повітряних сил і таємної поліції. І виграли.

А потім **бабусі** ще раз перемогли — тепер уже науку, час і брехню системи. Роки пошуку, понад сто знайдених онуків, банк ДНК, відкритий 1987-го як перший такий у світі.

Що сталося в Аргентині

24 березня 1976 року військова хунта на чолі з генералом Хорхе Рафаелем Віделою скинула президентку Ісабель Перон і встановила диктатуру. Хунта оголосила «Процес національної реорганізації» (El Proceso) — нібито для боротьби з лівим тероризмом, але насправді для зачистки всього критичного спектру: студентів, профспілкових активістів, журналістів, психоаналітиків, священиків-теологів визволення, просто людей, які підписали неправильну петицію.

Метод був специфічний — **примусові зникнення**. Не арешти, не суди, не страти. Людей хапали вночі, везли в таємні центри (їх було близько 340 по всій країні, найвідоміший — ESMA, школа військово-морської механіки в Буенос-Айресі), катували, вбивали і скидали тіла в океан з військових літаків. Так звані «**польоти смерті**» — **vuelos de la muerte**. За сім років диктатури зникло близько 30 тисяч людей, переважно молоді, від 16 до 35 років. Хлопці і дівчата.

Студенти і робітники. Майбутні юристи, медсестри, інженери.

Хитрість методу була психологічна. Без тіла немає смерті. Без свідоцтва про смерть немає нещасних рідних. Без них немає скорботи, немає поховання, немає закриття. Родина залишається в підвішеному стані: людина десь є, можливо повернеться, треба чекати. Це паралізує опір.

Як з'явилися Матері

30 квітня 1977 року — через тринадцять місяців після перевороту — на Травневу площу (Plaza de Mayo) в центрі Буенос-Айреса, навпроти президентського палацу Каса Росада, прийшли чотирнадцять жінок. Усі — матері зниклих. Вони прийшли, бо в усіх інших каналах їх відмовлялися чути: поліція не приймала заяви, армія не визнавала арештів, церква мовчала, преса була під цензурою.

Лідерками стали Асусена Вільяфлор де Девінченті (її син і невістка зникли), Естер Балестріно де Карейага (донька зникла), Марія Понсе де Біанко. Усім було за п'ятдесят — звичайні домогосподарки, без політичного досвіду, без освіти в активізмі. Просто матері.

Хунта заборонила збори більше трьох осіб у публічних місцях. Тому матері не стояли — **вони повільно ходили по колу навколо площі, парами**. Формально це не збори, це люди гуляють. Поліція не знала, що з цим робити. Заборонити жінкам ходити містом?

Вони пов'язали голови білими хустками — спочатку це були дитячі пелюшки їхніх зниклих дітей, потім просто білі косинки. На хустках вишивали імена зниклих і дати зникнення. Кожен четвер, з 15:30, на площі Травня — повільне коло мовчазних жінок з білими хустками на головах.

Чому хунта не могла з цим впоратися

Спершу влада вирішила, що це смішно. «Las locas de Plaza de Mayo» — «Божевільні з Травневої площі», так їх назвала держпреса. Несерйозно. Минуть.

Не минуло. Кількість зростала — від чотирнадцяти до сотень. До тисяч. Це не була організація з членством, це був ритуал, до якого приєднувалися всі нові матері в міру того, як зникали нові діти.

Тоді хунта спробувала залякати. У грудні 1977 року агент адмірала Альфредо Астіса (так званий «Янгол смерті») проникнув у групу матерів, видаючи себе за брата зниклого. Через нього вистежили лідерок. Асусена Вільяфлор була викрадена 10 грудня 1977 року — у міжнародний день прав людини, символічно — і скинута в океан з літака. Естер Балестріно і Марія Понсе зникли тоді ж. Разом з ними — дві французькі черниці, Алісе Домон і Леоні Дюке, які підтримували матерів.

Це мало стати кінцем. Але стало навпаки початком.

Чому це працювало

Бо матір, яка втратила дитину і шукає її, — це фігура, проти якої немає політичних

інструментів. Усі звинувачення хунти проти «підривників» і «терористів» не працюють. Не можна сказати про п'ятдесятирічну домогосподарку з білою хусткою, яка тримає фотографію 22-річної дитини: «Вона марксистська партизанка». Не можна сказати: «Вона небезпека для нації». Можна тільки замовчати — але кожен четвер вони знову там, ще численніші.

Більше того — і це ключове — **матір не вимагала повалення режиму**. Не просила свободи, демократії, виборів. Вона просила одного: повернути дитину. Це абсолютно базове, дополітичне питання, на яке держава мусить мати відповідь. Якщо держава не має відповіді — це не політична проблема, це руйнація самої ідеї держави як інституту, що захищає громадян.

Хунта опинилася в пастці. Дати відповідь — означало визнати викрадення і вбивства. Не дати — означало щотижня публічно демонструвати свою нелюдяність перед камерами міжнародної преси.

Міжнародний резонанс

До 1978 року образ матерів став глобальним символом. Чемпіонат світу з футболу 1978 року проходив у Буенос-Айресі — хунта розраховувала легітимізувати себе через спорт. Натомість світова преса знімала матерів на Травневій площі. Голландські футболісти відмовлялися фотографуватися з Віделою. Європейські уряди почали тиснути.

У 1980 році Адольфо Перес Есківель — аргентинський правозахисник, тісно пов'язаний з Матерями — отримав Нобелівську премію миру. Це був удар по легітимності хунти, від якого вона не оговталася.

У 1982 році хунта зробила класичний хід приреченого режиму — почала зовнішню війну, щоб відновити легітимність. Генерал Гальтієрі захопив Фолклендські (Мальвінські) острови, які 150 років контролювала Британія. Він розраховував на маленьку переможну війну. Не врахував, що Маргарет Тетчер відправить флот через півсвіту. За 74 дні Британія розгромила аргентинський гарнізон. Загинули 649 аргентинських військових, переважно 18-19-річні призовники в літньому одязі при південноатлантичній зимі.

І раптом виявилося, що тисячі родин, які раніше мовчали або підтримували хунту, отримали власних загиблих дітей. Це були нові матері — не з Травневої площі, з провінцій, з робітничих кварталів. І вони теж заговорили.

Гальтієрі впав за чотири дні після капітуляції. Хунта обвалилася за рік. У жовтні 1983 року відбулися перші демократичні вибори, переміг правозахисник Рауль Альфонсін. Першим його указом стало створення комісії з розслідування зникнень — **CONADEP**. Доповідь комісії називалася просто: «Nunca más» — «Більше ніколи».

У 1985 році хунта постала перед судом. Відела отримав довічне. Гальтієрі — 12 років. Це був перший випадок в історії, коли цивільний суд демократичної країни засудив колишніх диктаторів за злочини проти власного народу. Не трибунал переможців, не міжнародний суд — звичайний суд звичайної країни.

Аргентина зробила те, чого до неї не робив ніхто: судила свою власну диктатуру своїми власними руками. І це стало моделлю, яку потім намагалися повторити в інших країнах. Не

завжди вдало. Але приклад залишився.

Хунта мала всі інструменти насильства, всі гроші, всю інформаційну монополію, армію, флот, повітряні сили. Матері мали білі хустки і фотографії дітей. І хустки виграли. Не за день, не за рік — за сім років мовчазних кіл на площі. Але виграли.

Бо матір зниклого — це жива травма, яку режим не може ані сховати, ані пояснити, ані політизувати. Поки вона тут — режим бреше, що нічого не сталося. Її присутність — це сама правда, без слів.

Що було потім

Після падіння хунти Матері не зникли. Вони продовжили — і досі продовжують — щочетверговий обхід Травневої площі. Уже понад 48 років. Тепер як живий пам'ятник про те, що сталося. Засуджуючи через суди катів.

І Матері сформували моральний клімат Аргентини на покоління вперед. Концепція «**Nunca más**» — «Більше ніколи» — стала національним девізом. Це не просто слова, це інституційний механізм: меморіали, музеї пам'яті, обов'язкові уроки в школах, кримінальне переслідування катів без терміну давності.

Бабусі Травневої площі: коли матері стають бабусями

Коли матері вийшли на площу в 1977 році, частина зниклих була вагітна. Або були молодими подружніми парами. У такому випадку матір зниклої доньки одночасно **була бабусею ненародженого онука**. Цих жінок усередині руху Матерів стало достатньо багато, щоб у тому ж 1977 році вони утворили окрему групу. Спершу неформально. У 1980 — офіційно як **Abuelas de Plaza de Mayo — Бабусі Травневої площі.**

Бо у них було специфічне завдання, якого не було в інших матерів. Вони шукали не тіла. Вони шукали живих дітей — тих, хто народився в полоні, кого хунта забрала від убитих матерів і віддала в «правильні» родини.

Як працювала система викрадення немовлят

Це частину історії довго не хотіли визнавати навіть після падіння хунти. Вагітних жінок, яких викрадали, не вбивали одразу — їх тримали в таємних центрах до пологів. У ESMA був окремий «родильний блок». Жінка народжувала в кайданах, з зав'язаними очима. Дитину забирали через кілька годин. Жінку наступного дня або через тиждень — на «політ смерті».

Дітей віддавали бездітним родинам військових, які брали участь у репресіях. Родинам поліцейських. Знайомим хунти, які хотіли усиновити, але не могли через формальну процедуру. Іноді продавали через нелегальні канали.

Дитина росла, вважаючи цих людей рідними батьками. Їй розповідали вигадану історію народження. Вона не знала, що її справжня мати була вбита тими ж людьми, які тепер називалися «мамою і татом». Або людьми з їхнього кола.

Оцінки кількості викрадених немовлят — близько 500 дітей. Точну цифру ніхто не знає, бо

документація знищена, а багато прийомних родин досі мовчать.

Що зробили Бабусі

Вони сказали: **ці діти живі. Вони десь. Ми їх знайдемо.**

У 1977 році це здавалося маренням. Як шукати немовля, яке росте під чужим іменем, у чужому місті, у чужій родині? Без документів, без імен, без зачіпок? Аргентина — велика країна, 23 провінції, тисячі міст.

Але Бабусі почали методично, повільно, без скандалу. Записували все, що пам'ятали про вагітність зниклих доньок — дати, медичні деталі, прикмети. Шукали свідків — медсестер, сусідів, водіїв, які щось бачили. Робили запити в усі лікарні і пологові будинки. Збирали свої власні архіви — фотографії доньок у молодості, ДНК у формі особистих речей.

І чекали.

Революція через науку

У 1984 році, через рік після падіння хунти, Бабусі зробили щось, що змінило всю історію. Вони звернулися до американського генетика Мері-Клер Кінг — тієї самої, яка пізніше відкрила **ген BRCA1** — і поставили запитання: чи можна довести спорідненість через ДНК через покоління? Тобто чи можна за допомогою аналізу ДНК бабусі і потенційного онука довести, що між ними є біологічний зв'язок, навіть якщо батьки мертві?

Тоді такого тесту не існувало. ДНК-аналіз був ще новою технологією, в основному застосовувався в кримінальних справах через зразки батько-дитина. А тут — пропуск через покоління, без середньої ланки.

Кінг розробила метод. Назвала його «**індекс бабусиності**» (Index of Grandparentage). Він базується на мітохондріальній ДНК — частині генома, яка передається тільки по жіночій лінії і дозволяє ідентифікувати спорідненість через материнську лінію навіть через покоління. У 1987 році метод був готовий до використання в судах.

Бабусі зробили те, що не зробила жодна інша організація в світі: вони створили публічний **банк ДНК**. Кожна бабуся, яка шукала онука, здавала зразок. Цей банк зберігається в Національному банку генетичних даних, заснованому в Аргентині 1987 року спеціально для цієї мети — **перший такий банк у світі.** Будь-яка людина, яка має сумнів щодо свого походження, може прийти, здати зразок і отримати відповідь.

Як це працює тепер

Уявіть людину, яка дожила до 35-40 років, вважаючи себе сином чи донькою аргентинського офіцера. Вона нормальна, влаштована, можливо успішна. І раптом починає помічати: чомусь батьки не показують її дитячих фотографій до року. Чомусь не зберігся жоден документ про пологи. Чомусь рідні з боку матері дивно поводяться, коли мова заходить про вагітність.

Або їй каже хтось зі знайомих: «Ти знаєш, що твій батько працював у ESMA?» І це питання починає її їсти зсередини.

Вона може прийти до Бабусь. Тихо, без галасу. Здати ДНК. Через кілька місяців отримати відповідь: так, ти є біологічним онуком жінки, яка шукає тебе сорок років. Її донька — твоя справжня мати — була викрадена в 1978 році, на сьомому місяці вагітності. Її ім'я було Аліція. Вона була студенткою медицини. Вона тебе народила в ESMA в листопаді 1978-го, її вбили в грудні. Ось її фотографія. У тебе її очі.

Це не вигадка. Це реальність, яку прожили близько 140 людей на сьогодні.

Естела і Гідо

Окремо хочу розповісти про Естелу де Карлотто. Вона стала головою Бабусь у 1989 році. Її донька Лаура — студентка історії — була викрадена в 1977 році на третьому місяці вагітності. Її катували в таємному центрі, вона народила в полоні в червні 1978 року, після чого її вбили. Її в центрі називали «Лаура з гарною дитиною», бо доглядали хлопчика три місяці, поки чекали наказу.

Естела шукала онука **36 років**.

У 2014 році до неї звернувся 36-річний композитор, музикант, на ім'я **Ігнасіо Урбан**. Він прийшов, бо мав сумніви щодо свого походження. Здав ДНК. Через тиждень виявилося: він — Гідо Карлотто, син Лаури, онук Естели. Він був онуком номер 114 з тих, кого Бабусі знайшли.

Сцена їхньої зустрічі — обнімаються, плачуть — обійшла світ. Естелі було 83 роки. Вона дочекалася. Її пошук тривав 36 років.

Зараз їй 95. Гідо їй грає на піаніно. У Гідо двоє своїх дітей. Лаура, його мати — на фотографії на стіні в домі Естели, назавжди молода.

І це триває досі

Бабусі дотепер шукають близько 300 онуків, які ще не знайдені. Їм зараз 45-48 років. У них свої діти. Ці діти — праправнуки зниклих — теж генетично пов'язані з банком ДНК. Тобто історія не закінчується, поки не знайдуть усіх.

Кожна нова знахідка — окрема історія, окремий випуск новин в Аргентині, окреме засудження прийомних батьків через суд за привласнення дитини.

Що це значить для світу

Матері стояли з фотографіями і питали: де моя дитина?

Бабусі сказали: ми не питаємо. Ми йдемо її шукати. І знаходимо.

Це інша фаза. Перша була присутністю проти забуття. Друга — дією проти втрати.

Це найточніша протиотрута до того, що робили з пам'яттю всі диктатури. Стерти ім'я, переписати документи, зробити так, ніби людини не існувало. Бабусі сказали: ні. Жодна дитина не зникне без сліду. Кожен ген пам'ятає. Кожна мітохондрія — це свідок.

Що нам з цього

Аргентинським Матерям знадобилося сім років, щоб зруйнувати хунту. Бабусям знадобилося сорок років, щоб повернути сто тридцять онуків.

Аргентина показала, що диктатури падають не лише від військових поразок і економічних криз. Вони падають і від моральної ваги матерів і рідних. Це фігури, проти якої немає зброї.

І ще: Аргентина показала, що пам'ять — **це не сентимент, а інструмент.** Що банк ДНК, музей пам'яті, обов'язкові уроки в школах — це те, що тримає націю від повторення. Що Nunca más — «Більше ніколи» — **потребує інфраструктури, а не лише слів.**

Нам в Україні ця історія важлива через наш власний досвід. Бо в нас — родини зниклих, убитих, депортованих. У нас уже є власні матері, які шукають дітей, забраних окупантами. У нас уже є власні бабусі, які будуть шукати онуків, народжених у фільтраційних таборах і відправлених в «правильні» родини на території Росії.

Це сила і для українців. Як шукати. Як не забувати. Як знаходити навіть через багато років.